

מבט על, גיליון 992, 13 בנובמבר 2017

ערב הסעודית: תהליך שינוי מואץ עתיר סיכונים

עמוס ידלין ויואל גוז'נסקי

ערב הסעודית מאתגרת כיום כמעט בכל ממד – בזירה הפנימית והחיצונית כאחת. הטלטלה הפנימית העוברת באחרונה על הממלכה, המתבטאת במעצר חסר תקדים בהיקפו של מאות בכירים, ביניהם אנשי מפתח בכלכלה, בתקשורת ובפוליטיקה, לכאורה בשם מאבק בשחיתות, עשויה להתברר כהתפתחות בקנה מידה היסטורי. במיוחד, יש לעקוב אחר השפעותיהם האפשריות של המהלכים האחרונים, כאשר ברקע השאלה האם הממלכה נמצאת בפתחו של עידן אי-יציבות ממושך. גופי הערכה ומדיניות במדינות המושפעות ממעמד ערב הסעודית, ובכללן ישראל, נכון שיהדקו את המעקב אחר ההתרחשויות ויכינו תכניות חירום למקרה של משבר.

הטלטלה הפנימית העוברת באחרונה על ערב הסעודית, המתבטאת במעצר חסר תקדים בהיקפו של מאות בכירים, ביניהם אנשי מפתח בכלכלה, בתקשורת ובפוליטיקה, לכאורה בשם מאבק בשחיתות, עשויה להתברר כהתפתחות בקנה מידה היסטורי. ב-4 בנובמבר הוקמה מכוח צו מלכותי "הועדה העליונה למאבק בשחיתות", בראשות יורש העצר מחמד בן-סלמאן, שבסמכותה לחקור חשודים, לעוצרם ולאסור את יציאתם מהמדינה, וכן להקפיא את נכסיהם. בגל המעצרים נעצרו מאות, בהם 11 נסיכים בני המשפחה השלטת, ארבעה שרים מכהנים, שרים לשעבר ואנשי עסקים. בין העצורים המיליארדר ווליד בן טלאל, מבקר ידוע של בית המלוכה. באותו יום התרסק בנסיבות עלומות מסוק ועליו בכירים סעודים, בראשם מנסור בן-מוקרין, יריבו המוצהר של בן-סלמאן, מאז סולק אביו מתפקיד יורש העצר. עד עתה גם לא ידוע מה עלה בגורלו של הנסיך עבד אל-עזיז, בנו של המלך פאהד, גם הוא מבקר חריף של בן-סלמאן.

ההתפתחות החשובה ביותר במסגרת מהלכיו של בן-סלמאן קשורה להשתלטותו על מוקד כוח ביטחוני נוסף עם סילוקו של מתעב בן-עבדאללה, מפקד המשמר הלאומי. מדובר בכוח צבאי מציוד ומאומן, המבוסס על נאמנות שבטית ואשר תפקידו המקורי היה לשמור על יציבות השלטון ולאזן את כוחו של הצבא הסדיר, המונה כ-200,000 איש. המשמר הלאומי, המונה כ-100,000 חיילים, פרוס לאורך הגבולות, בעיקר בגבול עם תימן, בבירה ריאד ובערים הקדושות, מכה ומדינה. כוח חלוץ שלו נמצא עדיין בבחריין מאז 2011, כדי לאבטח את שלטון בית ח'ליפה הסוני במדינת-אי זו, שאוכלוסייתה היא שיעית ברובה.

גל המעצרים נועד, כך נראה, לסלק מתנגדים בפועל או בכוח בדרכו של מחמד בן-סלמאן לכתר. יתר על כן, יורש העצר פתח את החזית הפנימית בזמן שערב הסעודית מעורבת במספר חזיתות חיצוניות במזרח התיכון – מול איראן, בתימן (משם נורה בשבוע שעבר טיל נוסף לריאד), מול חיזבאללה בלבנון ומול קטר. השילוב בין עימותים חיצוניים למאבקים פוליטיים פנימיים מחייב בחינה מתמדת של ההתפתחויות, העשויות לפגוע ביציבות הממלכה, ובנוסף לגבש מענה לחוסר יציבות זה.

השינוי ביחסי הכוחות הפוליטיים שמבקש בן-סלמאן לחולל החל בהדרגה עוד ב-2015, אז מונה על ידי אביו למלא את התפקידים הבאים: סגן יורש עצר, שר ההגנה והממונה על המועצה לכלכלה ופיתוח. ביוני 2017 קודם בן-סלמאן לתפקיד יורש העצר, והוא ממשיך לבצר את מעמדו, בתמיכת אביו. היריבות בין הנסיכים שהובילו במאבק על כס המלוכה, מחמד בן-סלמאן ומחמד בן-נאיף, הובילה בשנתיים האחרונות לחשש ממאבק בתוך הארמון שיסכן את היציבות. בינתיים, בן-נאיף, שלמרותו היו כפופים כוחות ביטחון הפנים בממלכה, הודח מתפקידו כיושע עזר ושר פנים ביוני 2017 ודווח כי הושם במעצר בית יחד עם מקורביו.

אחדות השורות בין הנסיכים הבכירים הייתה מקור עוצמה לממלכה לאורך השנים. לא פעם התעוררו מאבקי כוח בין בניו של אבן סעוד לאימהות שונות. על רקע זה נוצרו מחנות פוליטיים שהוגדרו על פי הייחוס המשפחתי. אולם, מאבקים אלו התנהלו מעבר לדלתות סגורות ובפועל התקיים מאזן כוחות במשפחת המלוכה, כאשר המלך מתפקד כראשון בין שווים. היה ברור לכל הנסיכים כי כוחם טמון באחדותם. לאורך השנים ועל מנת לשמר את האיזון בין ענפי המשפחה, המלכים חילקו בין המחנות את המשרות הבכירות, בכלל זה את השליטה בכוחות הביטחון. כעת, בן-סלמאן שולט על שלשה מוקדי הכוח הביטחוניים המרכזיים: הצבא הסדיר, כוחות ביטחון הפנים והמשמר הלאומי. כאשר בן-סלמאן יוכתר כמלך תהיה זו הפעם הראשונה שהכתר יעבור לדור נכדיו של אבן סעוד, מייסד הממלכה. מעבר זה לא הוסדר בהתאם לנוהל שבמסגרתו עבר השלטון בדור בניו של אבן סעוד, ולכן היה למקור של מתח ניכר ועימותים בין הנסיכים.

צעדיו של בן-סלמאן נתפסים פחות כמאבק אותנטי בשחיתות ויותר כניסיון מצדו לבצר את כוחו ומעמדו - מה גם שאורח חיו הראוותני שלו עצמו לא שונה (הניו יורק טיימס דיווח כי ב-2016 רכש בן-סלמאן יאכטה מפוארת בעלות של 500 מיליון דולר). לכן נראה, שבן-סלמאן פעל במטרה למנוע ביקורת כלפיו מכיוון פלגים יריבים במשפחה ולבלום את התגבשותה של אופוזיציה לשלטונו. אף אפשר שמהלכיו משקפים שאיפה להעביר את הכתר לידי בדחפיות. יצוין כי בעקבות צבירת הסמכויות המהירה בידי בשנים האחרונות, נסיכים בכירים בממלכה כבר יצאו בקריאה פומבית נדירה לשינוי, בהביעם חוסר אמון בו ובאביו המלך החולה.

אמנם, בן-סלמאן נהנה, עד כמה שניתן לאמוד במונרכיה אבסולוטית, מתמיכה בקרב הצעירים – כמחצית מאוכלוסיית ערב הסעודית היא מתחת גיל 25 – המייחלים לרפורמה בסדר חברתי השמרני ולעקירת השחיתות. ואולם, באחרונה גברו הספקות אשר ליכולתו ליישם את תכנית הדגל שלו, "חזון 2030", בקצב ובהיקף שעליהם הצהיר. זאת, לאור דיווחים על אודות עריכת שינויים משמעותיים בתוכנית ודחייתם של כמה מיעדיה. בינתיים גובר תסכולו של הציבור, שהיה מורגל לשפע שמקורו בהכנסות הנפט, עקב הירידה במשכורות, הקיצוץ בסובסידיות והעליה ביוקר המחיה, על רקע הירידה במחירי הנפט בשנים האחרונות. אם מגמות אלה יימשכו, בן-סלמאן עלול להפסיד את התמיכה מצד צעירי הממלכה. גל המעצרים והחשש מפני אי-יציבות פוליטית עלולים גם להקשות על הממלכה לגייס הון זר, ההכרחי לה כדי לממש את התוכניות השאפתניות שעליהן הכריז יורש העצר, ולהרחיק משקיעים פוטנציאליים.

בתגובה למצב בממלכה, בספטמבר 2017 התחדש ברשתות החברתיות בערב הסעודית קמפיין הקורא לאזרחים לצאת ולמחות, וזאת גם על רקע תסיסה בקרב המיעוט השיעי בממלכה. בספטמבר נעצרו אנשי דת, אקדמאים ועיתונאים, בשל ביקורת שהשמיעו נגד מדיניותו

הכלכלית של בן-סלמאן, נגד התנהלותה של ריאד במשבר עם קטר (שהחרף את הפיצול בין מדינות המפרץ ולא חולל שינוי במדיניות קטר) ובגין המלחמה בתימן, שבן-סלמאן פתח בה ושנאית רחוקה מהכרעה. בהקשר זה יוזכר כי התנהלותו האסרטיבית של בן-סלמאן, לאחר שנים שבהן מדיניותה של ערב הסעודית הצטיינה באיפוק ובזהירות, עוררה חשש גם בקרב גופי מודיעין מערביים בשל הסיכונים שהיא נושאת בחובה, בין השאר ליציבות הממלכה.

בן-סלמאן, הזוכה לגיבוי פומבי מצד נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ, מצעיד את ערב הסעודית לעבר שלטון יחיד ריכוזי. העידן שהתאפיין בחלוקת עוצמה, נראה שהגיע לסיומו העידן שהתאפיין בפשרות ובגילויי סולידריות בין הנסיכים, וכך תרם ליציבותה שך הממלכה לאורך השנים. השלטון בערב הסעודית הפך במידה רבה למופע של איש אחד, שעדיין לא רשם הישגים משמעותיים, אלא התרכז בביצור מעמדו וכוחו. בן-סלמאן, המבקש לערוך שינויים הכרחיים, אם כי באופן מואץ וכפוי, בכל תחומי החיים בממלכה, מתנתק לשם כך מהמורשת של קבלת החלטות קולקטיבית ומתעמת בין השאר עם הממסד הדתי ועם האליטות החברתיות והכלכליות, שכלל לא ברור האם יקבלו בהכנעה את מרותו. סופו של תהליך זה לוט בערפל.

ערב הסעודית נהנתה מיציבות יחסית גם במהלך כשמונה השנים, מאז תחילתה של הטלטלה האזורית, גם אם לעתים נראה היה שעוצמתה והשפעתה זכו להערכת יתר בישראל. כיום, הממלכה מאתגרת כמעט בכל ממד. מכאן שיש לבחון את מידת השפעתו החיצונית האפשרית של המשבר הנוכחי: האם התהפוכות הפוליטיות בערב הסעודית ייתפסו על ידי אויביה כשעת כושר עבורם להגביר את הלחץ עליה? האם בן-סלמאן יצא מהסיפור כמנהיג הבלתי מעורער של הממלכה, או שמא בפניה עידן של אי-יציבות, שלא ניתן לחזות את סופו? גופי הערכה ומדיניות במדינות המושפעות ממעמד הממלכה הסעודית, ובכללן ישראל, נכון שיהדקו את המעקב אחר היציבות בממלכה ויכינו תכניות חירום למקרה של התערערותה.